

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В АНГЛОМОВНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ 30-40-х рр. ХХ ст.*

Зарубіжна україністика ХХ ст. нараховує на сьогодні сотні позицій, серед яких переважна частка перепадає на роботи представників української діаспори. І лише не велика кількість праць написана не етнічними українцями. Впродовж тривалого часу, що, зрештою, не є виключенням і для сучасних західних студій українська історія як предмет наукового зацікавлення залишалася на маргінесах, розчиняючись в загальних славістичних курсах чи російських студіях. Відтак, поява в 30–40-х рр. в «недержавний» період декількох загальних праць по українській історії, написаних не українцями, видається вартим особливої уваги. Проведення аналізу таких робіт є доволі перспективним з огляду на можливість прослідкувати рецепцію української минувшини вченими не заангажованими етнічним корінням, прослідкувати, що знали про Україну на Заході в аналізований період. Цей аналіз допоможе реконструювати походження і розвиток деяких стереотипів про Україну та її історію, що й досі панують в європейській та американській історіографії.

Йдеться про англomовні роботи, опубліковані за десятиліття 1939–1949 рр.¹ Не ставиться за мету аналіз усіх праць з української історії, завданням є охарактеризувати синтетичні роботи, які охоплюють увесь період історії України. Особливо помітною є хронологія появи цих книг, дотична періоду II Світової війни. Адже послідовучі десятиліття інтерес до української історії серед американських та британських істориків помітно спадає. Відповідь слід очевидно шукати в геополітичних реаліях, що склалися в Європі і світі в період війни. Україна, яка хоч і не

* Стаття підготована за підтримки Інституту Кеннана Центру ім. Вудро Вільсона (Вашингтон, США).

мала державності, однак займала чільне місце в планах воюючих сторін, відтак інтерес до її історії актуалізувався в часи Першої Світової війни².

Найбільш ранньою за хронологією є робота англійського вченого «Україна та її народ» (1939)³. Її автор — Х'ю Уолес не був професійним істориком. Марксист за політичним переконанням, інженер, довгий час працював в одному з британських технічних журналів. Звільнившись із цієї посади в 1929 р., він присвятив себе написанню публіцистичних статей з історії та політики. Більшість із них пройняті апологетикою до комунізму та марксизму, захопленням усім радянським. Книга про Україну з'явилася як результат його вражень після відвідин СРСР в 1936 р. Серед інших мотивів зацікавлення українською тематикою можна навести слова самого автора, винесені ним у передмову: «Сепаратистський рух в Україні в 30-х рр, який має за мету створення незалежної держави в Східній Європі, безперечно використовує Гітлер. Чи вдасться йому це зробити? Аби відповісти на це запитання мусимо прослідкувати історію українського народу»⁴. Книга Уолеса побудована за проблемно-хронологічним принципом. Традиційно, як і в усіх аналізованих тут працях, Уолес значну увагу звертає на опис природних особливостей України, корисних копалин, ґрунтів, водних ресурсів, клімату⁵. Часом переважання такої інформації не зовсім сумісне із специфікою власне історичного дослідження. Втім слід враховувати, що для західної історіографії того періоду Україна залишалася передусім краєм незлічених природних багатств. Подібно до традицій європейської історіографії XVII–XVIII ст. Уолес описує Україну як багату і безлюдну землю.⁶ Досліджуючи власне історію, Уолес намагається дотримуватися марксистської доктрини при характеристиці більшості подій та категорій української історії. Так, на його переконання, соціалізм в СРСР і в Україні притаманний історично, оскільки для слов'ян з давніх-давен був ближчим колективізм, зумовлений необхідністю обробляти великі ділянки землі та захисту від небезпек кочового степу через відсутність значних природних кордонів⁷. Автор, характеризуючи особливості населення України, намагається виокремити антропологічні особливості українця від великоросів. За

Уолесом українець вищий за росіянина та має ряд інших кардинальних антропологічних відмінностей. Суттєві відмінності автор вбачав також і в етногенезі обох народів. Українці постали як результат змішання слов'янського і тюркського елементів, російський етнос виник на основі слов'яно-фінського субстрату. Втім для Уолеса різниця між обома народами постає не так чітко, коли йдеться про мову та літературу. З властивою для марксистського світогляду категоричністю, він взагалі заперечує окремішність української мови, схиляючись до визначення її як діалекту російської. Тут же слідує таврування «фанатичних українських націоналістів які шукають бодай незначної різниці в мові та літературі, і коли таких не знаходять, то творять їх, породжуючи ворожість до великоросіян та їхньої культури».⁸

Висвітлення політичної історії в книзі розпочинається з козацьких повстань 20–30-х рр. XVII ст. Характерною рисою стилю викладу є російськоцентризм української історії. Так, першопричиною козацьких повстань була політика Івана Грозного, послідувача Смути в Московській державі, пов'язані з нею розруха та голод. Все це змушувало тамтешніх російських селян втікати до України. Згодом саме вони, згідно висновків автора, стали засновниками українського козацтва⁹. Для Уолеса усі козаки російські із розмежуванням їх на задніпрових та донських, повстання Хмельницького, Разіна, Пугачова, Мазепи, Булавіна — події суто російської історії¹⁰. Хоча Богдана Хмельницького згадано як про видатного українського політика, про якого писали англійські газети XVII ст., що в свою чергу стимулювало подальший інтерес британських інтелектуалів до України та її історії.¹¹ Епоха Руїни у візії англійського автора це протистояння між Західною та Східною Україною, між «польськими» та «російськими» козаками¹².

Після цього, фактично опускаючи аналіз історії XVIII–XIX ст., Уолес переходить до висвітлення подій сучасного йому XX ст. Не зважаючи на хронологічно близький автору період, в його тексті так само як і в аналізі попередніх періодів вистачає курйозних моментів. Так, наприклад, українсько-польська війна 1918 р. за Галичину у сприйнятті Уолеса — протистояння між українцями, одні з яких бажали злуки з Києвом, інші ні.¹³ Найбільше марксистські переконання автора та його симпатії сталінському

режимові проявилися при аналізі подій 30-х рр. Зрозуміло, що про голод 1932–1933 рр. на Україні не згадано нічого. Натомість вказано, що великий врожай 1933 р. показав значну перевагу нового колгоспного ладу, при якому селяни мали значні вигоди, працюючи в спільних колективах на протигагу індивідуальній праці на «карликових земельних наділах»¹⁴ «Знищення куркулів, сепаратистів та успіхи колективізації сприяли консолідації радянської влади на селі»¹⁵. Так підсумував Уолес свою працю.

За рік після вищезгаданої праці Х'ю Уолеса виходить друком книга іншого британського вченого Вільяма Едварда Алена (1901–1973) присвячена українській історії «Україна. Історія»¹⁶. Декілька слів про самого автора. Він більш відомий як політик, був депутатом парламенту від партії «юніоністів», в 30-х рр став прихильником фашизму, вступивши до партії Освальда Мослі — відомого лідера британського фашизму¹⁷. Після війни займався історичними студіями, досліджуючи історію та літературу Кавказу та Казахстану ранньомодерного періоду. Книга на українську тематику випадає із загального контексту та тематики його праць, втім її поява продиктована тими ж самими причинами, що і поява інших аналізованих тут праць — спроба пролити світло на події в Східній Європі а також глибше дослідити українське питання, яке постало напередодні II Світової війни.

Праця Алена вигідно відрізняється від інших робіт європейських і американських вчених які писали про українську історію в 30–40-х рр. Хоч рецензенти і звинувачували його у свій час в українофобії, недостатньому висвітленню походження українського націоналізму в ХХ ст.,¹⁸ його праця принаймні позбавлена хронологічних неточностей чи фактологічних курйозів, якими переповнені інші роботи. В книзі годі шукати нових ідей та концепцій, це просто результат ретельного опрацювання підставових текстів, якими для автора стали твори М. Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, а також документальні матеріали опубліковані в «Архиве Юго-Западной Руси», М. Бантишем-Каменським, О. Левицьким. У передмові до книги автор зазначив, що при її написанні йому допомагало четверо українських та російських вчених, що консультували його у виборі джерел, їх інтерпретації, допомагали упорядковувати інформаційно-довід-

ковий апарат видання. Втім, прізвищ цих людей невідомо, оскільки вони побажали залишитись анонімними.¹⁹ Прикметною рисою даної праці це введення української історії в широкий світовий контекст. Так, аналізуючи події доби Київської Русі, Ален порівнює їх з епохою Хрестових походів на Близькому Сході та Європі. Зокрема, проводиться аналогія між хрестовими походами та походами київського князя Володимира Мономаха на половців. Діяльність князя порівнюється із правлінням Давида Будівника в Грузії.²⁰ В такий же широкий міжнародний контекст введено українські події XVII–XVIII ст. Ален показав процес утвердження імперій на Європейському континенті та відгук «напівдержавних» української, лівонської, трансільванської еліт на цей процес. Варто відзначити, що у 80-х рр. Орест Субтельний знову звернувся до проблеми «Великої кризи», одним із аспектів якої є співіснування регіональних еліт і нових імперських порядків кінця XVII–XVIII ст.²¹ Подібно до праць інших авторів, розглянутих тут, період 1648–1709 Ален розглядає як епічний період української історії — «епоха гетьманів», причиною занепаду якого та інкорпорації України Російською імперією автор називає відсутність сконсолідованого прошарку української еліти.²² Наступні періоди окреслені лише побіжно. Зокрема, XIX ст. охарактеризовано як період існування «українського літературного націоналізму».²³ Попри доволі стриманий виклад української історії до XX ст., події сучасного йому XX ст. Ален аналізує в контексті суто власного сприйняття. Як зауважив один із критиків: «Ален — українофоб, однак його українофобія поступається місцем антирадянщині»²⁴. Дійсно, якщо при висвітленні давнього періоду історії України в праці Алена не має жодних проявів українофобії, то в завершальних розділах книги про XX ст. це доволі помітно. Втім радше це не українофобія, а зневага до усіх українських політиків періоду визвольних змагань. Єдиний діяч, якого не зневажає автор це, як не дивно, Симон Петлюра. Хоч той і провалив українську ідею, він цінний для автора передусім як непримиренний ворог совітів²⁵.

В книзі Алена помітна диспропорція між висвітленням ранніх і пізніх періодів української історії. Він вдавався до детальних описів та аналізу ранньомодерного періоду. Цілком

можна погодитись із твердженням критиків, що романові Мазепи з Мотрею Кочубей приділено більше уваги ніж періоду революції 1917–1921²⁶. Однак Алєн був передусім істориком медієвістом, який писав про середньовічний Кавказ та Середню Азію. Про події українського XVIII ст. у Великобританії було відомо більше ніж про нещодавню українську революцію. Попри все книга Алєна про Україну довгий час лишалась на Заході авторитетним дослідженням української історії. Жоден із авторів, який працював над цією тематикою не обходив увагою книгу Алєна.

В 1944 р. в Нью-Йорку виходить книга американського історика і журналіста Уїльяма Генрі Чемберлена (1897–1969) — автора книг про зовнішню політику США в XX ст., революцію 1917 р. в Росії, сталінізм, «холодну» війну. Чемберлен, так само як і Уолєс був в СРСР і в Україні зокрема, втім його враження про країну соціалізму цілком протилежні. Свою книгу «Україна — підкорена нація» він написав, очевидно, під враженнями перебування в Україні.²⁷ На відміну від праці Уолєса, структура якої прив'язана до російської історії та Алєна, який викладав текст згідно схеми Грушевського, вона має своєрідну структуру. В Чемберлена традиційно значна увага приділена характеристиці природних умов України, корисних копалин та ін., що складає вступну частину книги. Далі слідує три розділи: «Героїчна доба» (XVI–XVIII ст.), «Україна в тіні» (від поразки виступу Мазепи до 1917 р.) і розділ «Війна, революція та національне відродження». Цікаво, що Чемберлен, так само як і Уолєс, випустив характеристику давньоруського та литовського періодів української історії. Це видається доволі дивним, оскільки саме Київську Русь він відносив до найбільших успіхів в історії українського державотворення. Найбільшу увагу в праці приділено Героїчній добі. Аналізуючи історію українського козацтва, він підтримує тезу історика Джорджа Вернадського, про те що якби українські та донські козаки об'єдналися, вони б стали серйозною загрозою для Московського царства.²⁸ Однак, на його думку, цей шанс був утрачений в добу Смути. Чергова можливість об'єднання з Доном постала в часи Мазепи, втім гетьман не скористався можливістю підтримки повстання Булавіна. До речі, Мазепу Чемберлен вважав останнім українським

гетьманом, оскільки після нього настав трагічний для України період, що тягнувся аж до 1917 р. Цей значний проміжок часу в книзі представлений лише побіжно. Автор спробував проаналізувати історію крізь призму літератури, реконструюючи творчість Т. Шевченка, Л. Українки, І. Франка. Короткотривале відродження періоду революції, події якої Чемберлен знову окреслює лише схематично, замінюється «темними віками України під совітами». Знову як в попередньому розділі звернення до літератури, дослідження творчості М. Хвильового, В. Винниченка. Значне місце приділено голоду 1932–1933 рр., який Чемберлен означив як «політичний», тобто штучний.²⁹ Він сам був його безпосереднім свідком. Подорожуючи із своєю дружиною по Україні, він відвідав Полтавщину та Київщину, де зустрічався з голодуючими селянами, збирав свідчення, які є додатковим джерелом для реконструкції подій 1932–1933. Частина свідчень була поміщена до аналізованої тут книги.

Серед аналізованих в даній розвідці вчених які писали про українську історію, ім'я Клеренса Меннінга є найбільш відомим для дослідників. Американський історик-славіст. Здобув освіту в Колумбійському університеті, згодом в 1948 р. отримав ступінь доктора в Українському Вільному університеті в Мюнхені. Обраний членом філологічної секції НТШ. Клеренс Меннінг автор численних статей та монографічних досліджень праць з історії української літератури історії³⁰. Можна сказати, що його «Нарис з української історії» (1949)³¹ є найбільш «українофільською» працею із проаналізованих вище. Очевидно на це вплинула довга співпраця і тісні контакти з українською діаспорою спочатку в Мюнхені, а згодом в Сполучених Штатах та Канаді.

Структуру праці знову ж таки традиційна з широким вступом про природні ресурси та розміри території України. Автор спеціально зазначив для американського читача що площа України більша за будь-який зі штатів за виключенням Техасу³². Торкаючись ранньої історії України та слов'янства в цілому, Меннінг зазначає про різкий контраст між українцями та росіянами ще в стародавні часи. Базовим елементом відмінності на його думку був колективізм, притаманний росіянам і цілком чужий для українців. Це і стало домінантою історії обох народів на довгі

століття аж до сьогодні.³³ Відмінності, продовжує автор, посилювалися під час монгольського правління, коли московська знать ізолювала себе від слов'янства і від Європи, одружувалися з монгольськими царівнами та носили татарські костюми.³⁴

Вже в XVII ст. Україна справляла потужний інтелектуальний вплив на Москву, що з часом ще більше посилювався і сприяв вестернізації Московського царства. Сама ж Україна, на думку автора, знаходилася в колах європейських впливів. Зокрема, Богдан Хмельницький був активним гравцем на європейській політичній арені XVII ст. Його наміром було створення федерації православних народів³⁵. Втім, військова фортуна відвернулася від Хмельницького, що призвело до Переяслава та окупації України російськими військами. Шанс звільнитися від окупації з'явився в 1708 з укладенням Мазепою союзу з Шведами. Мазепу Меннінг, як і попередні автори визнавав за останнього українського гетьмана. На його думку у Мазепи не було нічого спільного з козацьким ватажкам, це був радше ренесансний володар.

Оскільки в 1950–1951 рр. Клеренс Меннінг написав дві книги про українську історію XX ст. в нарисах він не став детально зупинятися на цій темі, лише окресливши її. Матеріал про це століття радше нагадує довідник. Втім цей матеріал цінний передусім авторською візією подій.

Представлений тут огляд не претендує на вичерпність, а є лише окресленням окремого сегменту українознавчих студій в західній історіографії 30–40-х рр. XX ст. Доводиться констатувати, що українська історія не була предметом широкого наукового зацікавлення. Інтерес до України був хіба зумовлений політичними мотивами, опосередкованими подіями світової війни. Звідси й такий інтерес до природних ресурсів України, про що не оминав написати жоден з дослідників. Російськоцентризм, притаманний більшості авторів, був зумовлений з одного боку політичними чинниками, адже Україна асоціювалася передусім як частина російського світу, з іншого боку браком джерел. Адже навіть хрестоматійні дослідження з української історії не завжди були доступними для західних вчених того часу, які змушені були виокремлювати український матеріал із праць по російській історії. Звідси і наявність курйозних моментів та неточностей при

висвітленні окремих подій чи явищ. Звідси також і відсутність в працях про Україну розділів з історії Київської Русі, яка сприймалась дослідниками як складова російської історії. Історія України часто розпочиналася з козацької доби, яка у візії авторів була епічним періодом вітчизняної історії. Закінчилася ця доба в 1709 р. із крахом планів гетьмана Мазепи. Після цього політична складова зникає із праць з історії України, залишається історія культури. Прикметно, що історія українського ХХ ст. подається більшістю авторів як результат власного сприйняття подій через відсутність ще усталених історіографічних концепцій.

Насамкінець варто зауважити, що аналізовані в статті праці не претендують на науковість. Їх автори ставили собі завданням ознайомлення європейської та американської інтелектуальної спільноти з Україною в контексті нових геополітичних умов. Втім зміст цих праць впливав на свідомість наступних поколінь дослідників. Певні положення, висвітлені тоді, й донині домінують в наукових інтерпретаціях вітчизняної історії.

¹ *Manning C.* Outline of Ukrainian History. — Winnipeg, 1949; *Simpson G.* Ukraine and Atlas of its History. — London-New-York, 1941; *Vowles H.* Ukraine and its People. — London, 1941; *Chamberlin W.* The Ukraine a Submerged Nation. — New-York, 1944; *Allen W.* The Ukraine. A History; London, 1940.

² *Sands B.* The Ukraine. A Lecture Delivered on Ukrainian History and Present Day Political Problem. — London, 1914; *Henry D. U. Mead.* The Ukrainian Nation. — Strasburg, 1919; *Ukraine. On the Road to Freedom. Selection of Articles, Reprints and Communications Concerning the Ukrainian People in Europe.* — New-York, 1919.

³ *Vowles H.* Ukraine and its People. — London, 1941.

⁴ *Ibidem.* — P. 5.

⁵ *Ibidem.* — P. 13–25.

⁶ *Ibidem.* — P. 13.

⁷ *Ibidem.* — P. 42.

⁸ *Ibidem.* — P. 83.

⁹ *Ibidem.* — P. 117.

¹⁰ *Ibidem.* — P. 111–114.

- ¹¹ *Ibidem.* — P. 7.
- ¹² *Ibidem.* — P. 120.
- ¹³ *Ibidem.* — P. 133.
- ¹⁴ *Ibidem.* — P. 185.
- ¹⁵ *Ibidem.* — P. 188.
- ¹⁶ *Allen W.* *The Ukraine. A History*; London, 1940.
- ¹⁷ *Craig F.* *British parliamentary election results 1918-1949* (3rd. edition). — Chichester, 1969. — C.660.
- ¹⁸ *Skerpan A.* Review // *The Journal of Modern History.* — Vol.14 (1). — 1942. — P. 92–94; *Weinstein H.* Review // *The American Historical Review.* — Vol. 47 (3). — 1942. — P. 555–556.
- ¹⁹ *Allen W.* *The Ukraine. A History.* — P. 5.
- ²⁰ *Ibidem.* — P. 21.
- ²¹ *Subtelny O.* *The Domination of Eastern Europe, Foreign Absolutism and Native Nobilities (1500-1715).* — Gloucester, 1986.
- ²² *Allen W.* *The Ukraine. A History.* — P. 206.
- ²³ *Ibidem.* — P. 240.
- ²⁴ *Weinstein H.* Review // *The American Historical Review.* — Vol.47 (3). — 1942. — P. 555.
- ²⁵ *Allen W.* *The Ukraine. A History.* — P. 247–255.
- ²⁶ *Weinstein H.* Review. — P. 556.
- ²⁷ *Chamberlin W.* *The Ukraine a Submerged Nation.* — New-York, 1944.
- ²⁸ *Ibidem.* — P. 21.
- ²⁹ *Ibidem.* — P. 21.
- ³⁰ *Manning C.* *A History of Slavic Studies in The USA.* — Milwaukee, 1957; *Manning C.* *Twentieth-century Ukraine,* New-York, 1951; *Manning C.* *The Ukraine under Soviets.* — New-York, 1950; *Manning C.* *The Story of The Ukraine.* — New-York, 1947; *Manning C.* *Ukrainian Literature: Studies of the Leading Authors.* — Jersey-City, 1944; *Manning C.* *Ivan Franko.* — New-York, 1937.
- ³¹ *Manning C.* *Outline of Ukrainian History.* — Winnipeg, 1949.
- ³² *Ibidem.* — P. 7.
- ³³ *Ibidem.* — P. 29.
- ³⁴ *Ibidem.* — P. 30.
- ³⁵ *Ibidem.* — P. 31.